

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
13e JAARGANG
MAART 1994

Een stukje vertalen
(p. 1)

Transcriptie van
Hebreeuwse
eigennamen
in de Statenvertaling
(p. 6)

Voetnoten en
verklarende
woordenlijsten
(p. 12)

131

NEDERLANDS
Bijbelgenootschap
HAARLEM

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
13e jaargang nr. 1, 1994
ISSN 0168-1869

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023 - 22 41 00
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02-640 11 12 of 640 15 75.

Met Andere Woorden wordt gratis
toegezonden aan hen die
geïnteresseerd zijn in het vertalen
en doorgeven van de bijbel.

Redactie: dhr. Jan J. van Capelleveen,
mw. M.B. Feith, ds. W. van Galen,
dhr. A.W.G. Jaakke, dr. L. van Kampen
(eindredactie), dhr. L. Kooistra
(hoofdredeactie) en dr. E.W. Tuinstra.

Redactiesecretariaat:
Nederlands Bijbelgenootschap
mw. M.G. Kronemeijer,
telefoon: 023-22 41 18.

Adreswijzigingen aanbrengen
op de adresband van dit nummer
en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023-22 41 00.

Giften voor het werk van het
Nederlands Bijbelgenootschap in
binnen- en buitenland, en
bijdragen ter bestrijding van de
kosten van dit blad kunnen
gestort worden op giro 30 04 82
van het Nederlands Bijbelgenoot-
schap te Haarlem, onder vermelding
van 'gift' of 'Met Andere Woorden'.

 **NEDERLANDS
Bijbelgenootschap**

Een stukje vertalen

prof.dr. P.A.C. Beentjes

Tijdens een seminar voor (kandidaat-)projectmedewerkers Nieuwe Bijbelvertaling, dat gehouden werd op 13 en 14 mei 1993 in Haarlem, hield prof.dr. P.A.C. Beentjes een toespraak over de mogelijkheden en moeilijkheden van het bijbelvertalen. Prof. Beentjes is hoogleraar oude testament aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht en is vice-voorzitter van de Begeleidingscommissie Nieuwe Bijbelvertaling.

'In de zomer van 1992 - om precies te zijn op 4 juli - startte *Vrij Nederland* onder de titel 'Een stukje vertalen' een wekelijkse rubriek waarin telkens een andere vertaler of vertaalster aan de hand van de eerste twee zinnen van een boek of verhaal uit de wereldliteratuur liet zien wat men over zich heen haalt wanneer men wil vertalen wat er staat.

Titel en werkwijze van de rubriek zijn heel duidelijk geïnspireerd op het opstel 'Een stukje vertalen' uit het boek *Een grote bruine enveloppe* van Karel van het Reve.

De serie was zo'n succes dat ze pas op 14 november 1992 door - wie anders? - Karel van het Reve werd afgesloten met een bijdrage waarin hij uiteenzet welke vertaalfouten hij het leukste vindt; namelijk die fouten welke - zonder dat je het origineel bij de hand hebt - uit de vertaling zelf blijken.

Vertaalprincipes

Ik zou nu natuurlijk allerlei leuke, maar vooral leerzame voorbeelden kunnen opsommen uit deze boeiende reeks wekelijkse afleveringen. Je ontdekt dat elke vertaalwerk, uit welke taal en cultuur ook, in feite steeds weer terechtkomt bij dezelfde vragen en problemen. In week 7 - de symboliek is voor mij geen toeval! - schrijft Kees Verheul: 'Een van de dingen die ik heb geleerd bij het zwoegen aan *De Bouwput* van Andrej Platonov is dat je nooit een losse zin zit te vertalen, maar altijd een zin uit een heel boek, een verhaal, een gedicht, een beschouwing. Een zin krijgt zijn betekenis, zijn sfeer en zijn werking door het geheel; hoe je hem vertaalt hangt af van wat je doet met alle overige zinnen'.¹ Het is alsof je paragraaf B.1 uit de 'vertaalprincipes' van de afdeling vertalen onder ogen hebt!

Een dode taal - die nooit meer verandert - niet alleen tot leven te wekken, maar deze in diezelfde beweging ook nog te voorzien van een eigentijdse verschijningsvorm - die in het ergste geval over zes maanden alweer gedateerd kan zijn - is geen eenvoudige opgave. Iedereen die wel eens een serieuze poging in die richting heeft ondernomen zal weten dat vertalen een gigantisch karwei is; het vreet zowel tijd als energie. Kennis van de woorden en de syntaxis van de brontekst alleen is bij lange na niet voldoende om te garanderen dat de vertaalwerk ook in de doeltekst een aansprekende, eigentijdse vertolking zal opleveren. De vertaler/vertaalster dient óók nog te beschikken over een goede beheersing van de eigen taal, over de nodige kennis van hedendaags taalgebruik én - niet in het minst - over een grote dosis creativiteit. En alsof dat alles nog niet genoeg is, zal men daarboven de eigen hermeneutische vooronderstellingen, de eigen geloofsopvattingen en kerkelijke komaf voortdurend onder controle dienen te houden teneinde recht te doen aan de uitgangspunten die met betrekking tot het vertaalproject zijn geformuleerd.

1 Kronieken 17

Aan de hand van één bijbelpassage, te weten 1 Kronieken 17, zou ik met u willen praten over mogelijkheden en moeilijkheden van het bijbelvertalen. Van deze tekst die men - in plaats van hem tenminste eerst eens op eigen zeggingskracht te lezen - helaas altijd onmiddellijk gaat vergelijken met 2 Samuël 7, kan ik slechts een paar aspecten en momenten aanstippen: woorden, formules, grammatica.

1. Direct al in het begin stoot je op een eerbiedwaardige uitdrukking: 'ark des verbonds' (vs 1b). Terwijl je er - mijns inziens - als moderne vertaler van overtuigd bent dat deze formulering bijgezet zou moeten worden in de grafkamers van de Statenvertaling (SV), NBG-vertaling 1951 (NBG'51) en zelfs Willibrord-vertaling (WV), heb ik althans niet zo snel een duidelijk en aanprekend alternatief bij de hand.

Ofschoon de Hebreeuwse woordenboeken voor *arôn* de betekenis 'kist' geven - vandaar de weergave 'verbondskist' in de Groot Nieuws Bijbel (GNB) -, vind ik zo'n vertaling - ik geef het toe: louter gevoelsmatig - te plat, terwijl 'verbondschrijn' niet alleen te plechtig is, maar ook als verouderd moet worden bestempeld.

2. Een uitdrukking die in het oude testament vooral wordt gebruikt wanneer 'de ark van het verbond' ten tonele verschijnt, is *yhwh seba'ôt* (vs 7b,24). Het is óók al zo'n klassieker: 'HEER der heerscharen' (SV, NBG '51) / 'der legerscharen' (WV). Wanneer we ervan uitgaan dat 'HEER der heerscharen' eigenlijk niet meer kan, en 'almachtige Heer' (GNB) wel erg in de richting van de dogmatiek-handboeken afzwaait, dient de creativiteit van de vertalers wederom geactiveerd.

Aangezien *yhwh seba'ôt* na het onuitsprekelijke Tetragrammaton één van de meest voorkomende Godsbenamingen is (nl. 283 maal),² heeft de uiteindelijke vertaalkeuze aanzienlijke repercussies op heel veel andere passages.

3. In de exegese spreken we van 'de formule van bijstand', wanneer de zinswending 'God is met U' wordt gebruikt, zoals hier in vs 2b en 8a.

Even terzijde: in het hedendaags Nederlands is het woord 'bijstand' iets heel specifiek gaan betekenen, zodat we eigenlijk snel op zoek moeten naar een andere omschrijving. Terug naar de zaak zelf: de formulering 'God is met U' is een in de bijbel nogal geladen zegswijze die er dan ook om vraagt zo adequaat mogelijk weergegeven te worden. De GNB heeft dit gedaan door hier in 1 Kronieken 17 combinaties te kiezen van de woorden 'staan' en 'zijde'. Vers 2 luidt: 'God staat aan uw zijde', hetgeen in onze Nederlandse taal heel dicht in de buurt komt van 'iemand steunen'.³ In vers 8 van de GNB deelt God via Natan aan David mee: 'Ik stond je altijd terzijde'.⁴

Nu wil het mij voorkomen dat de combinatie *haya + 'îm*, die in het oude testament opvallend vaak in verband met God wordt gebruikt, iets van diens activiteit, van zijn dynamische aanwezigheid wenst te benadrukken. Mijn voorstel voor vers 2 zou dan zijn: 'Voer maar uit wat u van plan bent; u staat immers onder Gods bescherming'. En voor vers 8 stel ik voor: 'Overal waar je heen ging heb ik je bescherming geboden'.

---

4. In vers 13 stoten we in het Hebreeuws op het woord *hesed* dat als een belangrijke bijbelse notie geldt. Dit wordt onder andere duidelijk, doordat *hesed* veelvuldig een woordenpaar vormt met *'emet*, *'emûnâ* en *rahamîm*. Om via de etymologie van het woord op het spoor te komen van zijn diepste betekenislagen is in dit geval niet mogelijk, omdat de afleiding van het woord onbekend is. In profaan spraakgebruik - dat meestal (altijd?) aan religieuze toepassing(en) en toespitsing voorafgaat - geeft *hesed* gestalte aan intermenselijke relaties ('goed doen aan', 'het goed voorhebben met, en dat ook laten blijken'). Het is voor mij absoluut niet toevallig dat in 1 Kron. 17:13 het beeld van de verhouding tussen vader en zoon aan de zinsnede met *hesed* voorafgaat!

De weergave 'goedheid' die H.J. Stoebe in THAT als basis kiest, maar dit onmiddellijk alweer als 'onvolkomen' kwalificeert (601)⁵ is, evenals 'gunst' (WV), hier véél te mager; 'goedertierenheid' (SV, NBG'51) is voor lezers van onze tijd onbegrijpelijk.

In de weergave van de GNB ('Ik zal nooit mijn handen van hem aftrekken') bespeur ik net teveel afstand, mogelijk ook omdat het zeer positieve Hebreeuwse begrip *hesed* nu in het Nederlands door een *negatieve* uitdrukking wordt weergegeven. Vandaar dat - mede gelet op de er onmiddellijk aan voorafgaande 'vader-zoon' metafoor - mijn eigen vertaling zou luiden: 'Aan mijn liefde voor hem zal geen einde komen ...'.

5. Vers 21 confronteert ons met een verschijnsel dat in het Hebreeuws tamelijk vanzelfsprekend is, maar in onze taal absoluut niet kan. Letterlijk staat er: 'Wie is als uw volk Israël, de enige natie op aarde die God zich ging vrijkopen tot een volk om U een grote naam te vestigen.'

Het gaat mij nu niet om de - al dan niet subtiële - verschillen tussen *'am* en *goy*,⁶ maar om die voor ons gevoel zo merkwaardige combinatie dat men *tot* iemand spreekt, maar het tegelijkertijd ook *over* diezelfde persoon heeft.

Wil je adequaat vertalen, en dat is toch het uitgangspunt, dan zit er, denk ik, niets anders op dan - zoals de WV doet - de lijn van de toegesprokene te laten prevaleren boven die waarin deze in de derde persoon wordt toegesproken.

De New English Bible (NEB), de GNB en de Revised English Bible (REB) hebben het probleem letterlijk en figuurlijk 'opgelost' door het woordje 'God' een andere functie te geven: van onderwerp wordt het vocativus ('U, o God'). Het slot van vers 10 bevat trouwens een identiek geval: 'Ook kondig ik U aan dat JHWH u een huis zal bouwen'. Nu stel ik vast dat NEB en REB de Hebreeuwse tekst wél letterlijk weergeven; alleen de GNB handelt net als in vers 21: 'Ik, de Heer, kondig je nu aan dat ik voor jou een huis zal bouwen.'

Wanneer men de aanhef van het 'Onze Vader' (Mat. 6:9) een poosje op zich laat inwerken, komt men eveneens tot de slotsom dat de verschillende elementen uit dat vers ('Onze Vader, die ... zijt, uw ...') in elk geval in *onze* taal eigenlijk een heel vreemde combinatie vormen. In Luc. 11:2 bestaat het probleem niet.

6. Het laatste aspect dat ik met betrekking tot 1 Kronieken 17 wil aanstippen is een beetje technisch van aard. Ik kan het echter niet laten er even de aandacht op te vestigen, omdat het zowel vanuit vertaalkundig als vanuit exegetisch oogpunt zo razend interessant is. Waar precies in de Godsrede van Natan

**De moedwillig
doorbroken
concordantie**

moeten we de overstap maken van verleden tijd naar toekomstige tijd? De NBG '51 doet dat in vers 8b, de SV en GNB in vers 9b, de WV zelfs pas in vers 10b. De orthodoxie van de grammatica (w-qatal; wajiqtol) komt hier op gespannen voet te staan met de orthopraxie van vertalers en exegeten.⁷

Terwijl R. Mosis een fel pleidooi houdt om de verzen 8-10 in hun geheel in de verleden tijd te vertalen,⁸ ziet Simon J. de Vries de toekomstige tijd aan het begin van vers 9 ingaan.⁹ Ik volg geen van beiden, maar pleit ervoor om die toekomstige tijd reeds midden in vers 8 te laten beginnen, dus zoals de NBG '51 doet.

In het document genaamd *Vertaalprincipes*, wordt in paragraaf B.2.3 gesproken over 'de beperkte concordantie': wanneer de context dezelfde is, moet men niet één en hetzelfde woord op verschillende manieren weergeven.

Ik haal deze woorden even aan, niet omdat ik ze wens te bestrijden - integendeel -, ook niet omdat ik ze met een of meer voorbeelden ga illustreren, want dat is water naar de zee dragen, maar om aandacht te vragen voor wat ik zou willen noemen 'de moedwillig doorbroken concordantie'.

Enerzijds kàn zo iets natuurlijk een vorm van variatie zijn die een auteur in zijn tekst aanbrengt om deze te verlevendigen. Een van mijn leermeesters waar-schuwde in zulke gevallen altijd om dat niet voetstoots aan te nemen. 'De herhaling is van God, de verveling van de mensen' plachtte hij ons, soms tot vervelens toe, voor te houden. Anderzijds echter kun je er beter van uitgaan dat de doorbroken concordantie een betekenis heeft. Ik wil daartoe Jozua 23:13-16 als voorbeeld nemen.

In het kwartet bijbelvertalingen waarmee ik u steeds heb geconfronteerd (SV, NBG '51, WV, GNB) treffen we in de verzen 13, 15 en 16 zonder uitzondering telkens de weergave 'het goede land' aan. Lees je deze passage in zijn Hebreeuwse grondtekst, dan valt op dat in vers 13 en vers 15 sprake is van *ha'adamâ hattôbâ*, terwijl vers 16 de formulering *ha'ares hattôbâ* geeft. Het valt nauwelijks te begrijpen waarom nu precies die derde keer hetzelfde op een net iets andere manier gezegd wordt.¹⁰ Totdat je opeens merkt dat het er ontzettend veel van weg heeft dat Jozua 23:16b een *citaat* is van een gedeelte uit Deut. 11:17.¹¹ Het tekstkritische apparaat bij Joz. 23:16 in BHS wijst erop dat het gemarkeerde stuk, te weten de woorden die ik als 'citaat' heb aangemerkt, ontbreekt in de originele Griekse tekst van de Septuaginta. Daarmee wordt de suggestie gewekt dat de woorden wel eens niet authentiek zouden kunnen zijn. Welke de achterliggende ontstaansgeschiedenis van de Hebreeuwse tekst in Joz. 23:16 ook moge zijn, norm voor de vertalers is de in de BHS afgedrukte tekst. Wanneer men op basis daarvan een passage als Joz. 23:13-16 gaat vertalen, doet men er goed aan althans een serieuze poging te wagen het verschil tussen de formulering van vers 13 en 15 aan de ene, en die van vers 16 aan de andere kant in de uiteindelijke doeltekst te honoreren. Het is voor vertalers namelijk niet van belang of de schrijver van het boek Jozua verantwoordelijk is voor het citaat uit Deut. 11:17 of de veer van een latere kopiïst.

Ik wens u allen veel wijsheid, maar natuurlijk ook veel plezier bij uw werkzaamheden die de kerken, maar ook andere groepen en individuen moeten helpen aan een bijbel voor de volgende eeuw.'

NOTEN

1. *Vrij Nederland*, 15 augustus 1992, p. 74.
2. Zie A.S. van der Woude, *saba*, THAT II, 498-507; P. Beentjes, 'Gods macht willen manipuleren', *OGL* 58 (1981) 250-257.
3. Zie Van Dale, *Groot Woordenboek*, 12e druk, 3688.
4. Tot mijn grote verwondering blijkt Van Dale de uitdrukking 'iemand terzijde staan' niet te hebben opgenomen.
5. Zie H.J. Stoebe, *hesed*, THAT I, 600-621, m.n. 603.
6. Het feit dat A.R. Hulst beide termen in één lemma beschrijft (THAT II, 290-325) spreekt boekdelen.
7. Voor een zeer uitvoerige bespreking van dit probleem: J.P. Fokkelman, *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*, Vol. III: Throne and City, Assen 1990, 220-232.
8. R. Mosis, *Untersuchungen zur Theologie des chronistischen Geschichtswerkes* (FThSt 92), Freiburg 1973, 82-87.
9. S.J. de Vries, *1 and 2 Chronicles* (F.O.T.L. XI), Grand Rapids 1989, 154.
10. Het woord 'adamâ komt, behoudens Joz. 23:13 en 15 verder nergens binnen het boek Jozua voor. De formulering *ha'adamâ hattôbâ* is in heel het oude testament alléén nog in 1 Kon. 14:15 te vinden (Jerobeam!).
11. Dat een grotere passage wordt afgesloten met een citaat uit of een verwijzing naar een bijbelpassage is een verschijnsel dat men geregeld tegenkomt, in zeer hoge mate in bepaalde wijsheidsge-schriften (o.a. Jezus Sirach).

Transcriptie van Hebreeuwse eigennamen in de Statenvertaling

Een terugblik met het oog op een nieuwe vertaling¹

C.M.L. Verdegaal

Momenteel is een van de meest invloedrijke instrumenten ten behoeve van transcriptie² van Hebreeuwse eigennamen, de *Lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen*. Deze Lijst is opgesteld in opdracht van de Katholieke Bijbelstichting en van het Nederlands Bijbelgenootschap en in tweede, herziene editie uitgegeven in 1976 en nu als vijfde druk beschikbaar sinds 1988.³ Meest invloedrijk, omdat deze Lijst als richtlijn gediend heeft bij de transcriptie van eigennamen voor de Willibrordvertaling, de Groot Nieuws Bijbel⁴ en allerlei andere edities van het Nederlands Bijbelgenootschap en de Katholieke Bijbelstichting.⁵ Deze Lijst houdt o.a. geen rekening met het verschil tussen *sin* en *sjin* en heeft als uitgangspunt de weergave van één Hebreeuwse letter of vocaalteken door één letter in het Nederlands gehanteerd. Een groot deel van het Nederlandse volk is dus op het verkeerde been gezet? Maar, naar zal blijken, de Lijst en de zojuist genoemde vertalingen staan in een gezagvolle traditie.

Voorgeschiedenis

Wat voor afspraken ten behoeve van transcriptie van Hebreeuwse eigennamen hadden de Statenvertalers voor het oude testament, Wilhelmus Baudartius (1565-1640), Gerson Bucerus (ca. 1565-1631) en Johannes Bogerman (1576-1637), gemaakt?⁶ Voornoemde Bucerus had in een kwartoband vaak op minutieuze wijze allerlei Hebreeuwse uitdrukkingen en de meest verscheiden lijsten, zoals een met de termen voor leeuwen, neergepend. Ook had hij grammaticale regels verzameld ten behoeve van de vertaling. In dat bewuste document treffen we evenwel geen regels voor de transcriptie van Hebreeuwse eigennamen aan.⁷ In het algemeen kan men zeggen dat de Statenvertalers zich niet echt iets gelegen laten liggen aan de traditie van de Septuaginta (LXX), de Griekse vertaling uit de tweede eeuw vóór onze jaartelling bedoeld voor de Joden in de diaspora, en de Vulgata Latina, eeuwenlang dé 'bijbeltekst' voor de westerse kerk. De LXX heeft een geheel eigen werkwijze die er soms toe leidt eigennamen uitgebreid te vergrieksen, zoals bijv. het geval is in Job 1:1 en 32:2, waar 'het land Us' als volgt wordt aangeduid: *en chorai tei Ausitidi* (in de Ausitidische streek) en *tes Ausitidos choras* (van de Ausitidische streek). In de Vulgata Latina wordt de *he* als niet-stemhebbend *niet* getranscribeerd. De *cheth* wordt met een *h* getranscribeerd.

Een voorbeeld uit een van de vele namenlijsten in Kronieken en wel 1 Kron. 11:27, waar een gentilicium [*he-he-resj-waw-resj-yod (haharoni)*] als 'Arorites' en een naam (*cheth-lamed-tsade [chelets]*) als 'Helles' wordt getranscribeerd: 'Sammoth Arorites, Helles Phalonites'. Het wordt ook in deze zelfde naam duidelijk dat bij zo'n transcriptie de *tsade* als *ts* verwaarloosd wordt. De zich op de Hebreeuwse tekst oriënterende 'gereformeerde' Latijnse vertalingen in de tweede helft van de zestiende eeuw gingen hun eigen weg. Het gaat dan vooral om de vertaling van o.a. Immanuel Tremellius (1510-1580) en zijn schoonzoon Franciscus Junius (1545-1602). Beiden behoorden tot de invloedrijke groep christelijke hebraïsten uit de zestiende en zeventiende eeuw. Tremellius, geboren in het Italiaanse Ferrara, was van het jodendom via de Romana naar de Reformatie overgegaan. Zijn op de rabbijnse grammatica's, woordenboeken en commentaren gebaseerde kennis van het Hebreeuws is van grote invloed geweest voor nieuwe bijbelvertalingen als o.a. de King James Version (KJ). Junius was vanaf 1592 professor in Leiden.⁸ Zij geven 1 Kron. 11:27 als volgt weer: 'Schammoth Harorita, Cheletz Pelonaeus'. Het is onmiddellijk duidelijk dat

zij in de naam 'Cheletz' de *cheth* en de *tsade* hebben getranscribeerd op een wijze die recht doet aan het Hebreeuws.⁹ De vertalingen (zowel de Duitse als de Latijnse) van de Duitser Johannes Piscator (1546-1625) laten weer een variant zien t.o.v. de vertaling van Tremellius & Junius.

De Statenvertaling (SV) vaart een andere koers en volgt de zich sterk op de Hebreeuwse tekst oriënterende vertalingen niet. Zij laat zich evenwel op dit vlak ook niet door de Vulgata inspireren. De oe-klank in het Hebreeuws wordt in de traditie van de Vulgata Latina - begrijpelijkerwijs - met *u* weergegeven, zoals in 'Hus' in Job 1:1. Dat gebeurt in de Statenvertaling ook, maar wellicht meer door de nog steeds sterk geldende invloed van het Latijn. De Statenvertalers transcriberen 'Uz'. Zowel de *he* als de *cheth* wordt, in tegenstelling tot de Vulgata (zie boven het voorbeeld uit 1 Kron.), met een *h* getranscribeerd. De Statenvertaling geeft 1 Kron. 11:27 als volgt weer: 'Sammoth, de Haroditer; Helez, de Peloniter;', terwijl *h* in 'Haroditer' de *he* transcribeert en de *h* in 'Helez' de *cheth*.¹⁰ Afwijkend van de Vulgata Latina transcriberen zij de niet-stemhebbende *he* als *h*. Uit dit beperkte citaat blijkt al dat voor de Statenvertalers een andere inspiratiebron belangrijker is, die dichter bij huis te zoeken valt. Ik kom daar zo op terug.

Transcriptie- problematiek onderkend

Dat men in de zestiende eeuw oog had voor de problematiek van de transcriptie van Hebreeuwse eigennamen blijkt ondermeer uit een Pagninus/Vatablus-editie van 1564, in Bazel gedrukt. Het gaat hier om een Latijnse vertaling van de dominicaan Sanctes Pagninus (1470-1541 of 1536?) die met 'correcties' van François Vatable (ca. 1490-1547), professor voor Hebreeuws aan het *Collège de France* (of, zoals in Leuven, ook *Collegium Trilingue* genaamd), werd uitgegeven.¹¹ De oorspronkelijke Hebreeuwse letter van een eigenaam wordt binnen de Latijnse transcriptie gedrukt, indien vanuit de transcriptie niet direct duidelijk is om welke Hebreeuwse letter of letters het gaat. M.a.w. wanneer de weergave polyvalent is. (Zie de afbeelding met een gedeelte van het eerste hoofdstuk van het boek Job. [Ten behoeve van de leesbaarheid en ter vergelijking met de afbeelding worden hier de namen van de Hebreeuwse letters in de voorbeelden gegeven.]) Zo staat vóór de naam Job steeds de *alef* gedrukt: *alefiób*. Deze eigenaam is trouwens hebraïserend - d.w.z. dicht bij het Hebreeuws aansluitend - weergegeven met *liób*. Bij de weergave van Us in Job 1:1 worden de *ayin-waw* eveneens vóór het Latijnse woord geplaatst. De *tsade* staat in het woord. M.a.w. de Hebreeuwse letters staan in de volgorde van het Latijnse woord: 'Vir fuit in terra *ayin-wawUtsades*, *alefiób* nomen eius.' Men erkent dus in die uitgave dat het behelpen is met de weergave van *tsade* door een *s*. In Job 1:15 vindt men de Sabeeërs als volgt weergegeven: '*sfjin*Sebaei'. Een onderscheid tussen *sin* en *sjin* wordt in deze bijbeleditie evenwel niet gemaakt. De Hebreeuwse letter staat zonder diakritisch teken. (Zie de afbeelding.) Ook bij de namen van Jobs vrienden, zoals in de hoofdstukken 2 en 42, komt hetzelfde fenomeen voor.¹²

King James Version (1611) belangrijkste leidraad

Kijkt men in de oudere Nederlandse bijbelvertalingen als de Deux-Aes van 1587, dan vindt men in 1 Kron. 11:27: 'Samoth de Haroriter / Helez de Peloniter.' Deze transcriptie staat tamelijk dicht bij de Statenvertaling.¹³ Job 1:1 laat overeenkomst en verschil zien: 'Uz' en het meer hebraïserende 'Hiob'. De transcriptie

---

van de namen van de vrienden in Job 2:11 vertoont meer afstand: 'Eliphas van Theman / Bildad van Suah / ende Sophar van Naema:' Zowel de Deux-Aes als de SV laten zich iets gelegen liggen aan de *cheth* als beginletter van de naam van de eerste vrouw en transcriberen beide - volgens de traditie van de Vulgata! - 'Heva', terwijl de King James Version 'Eve' transcribeert.

Algemeen bekend is, dat de 'vaders van Dordt' zich tijdens hun synode hebben laten adviseren door de Engelsen. De richtlijnen voor de latere Statenvertaling zijn grotendeels gebaseerd op de regels voor de Authorized Version. Hoewel in deze richtlijnen niets gezegd wordt over de transcriptie van Hebreeuwse eigenamen, is - na vergelijking tussen de vertalingen - duidelijk dat de Statenvertalers en de revisoren van mening waren dat de vertalers van koning Jacobus hun werk goed gedaan hadden. In feite verwijderden zij zich van de meer hebraïserende transcripties van Tremellius & Junius (T&J) en Piscator. Zo wordt de *tsade* bij T&J nog met *tz* en bij Piscator met *ts* getranscribeerd. De King James en de Statenvertaling transcriberen alleen nog met een *z*. In beide vertalingen treft men 'Uz' aan. De transcriptie is evenwel niet geheel identiek, zoals we reeds gezien hebben i.v.m. 'Heva' en 'Eve'. Tevens wordt de *sjin* - begrijpelijkerwijs - door de Engelse vertaling met *sh* getranscribeerd, terwijl de Statenvertaling zich tot een *s* beperkt. Zo vindt men 'Shuhite' (KJ) en 'Suhiter' (SV) in Job 2:11.¹⁴ De *cheth* is in datzelfde woord in beide vertalingen eenvoudigweg door een *h* weergegeven. De *alef* aan het begin van een naam wordt in beide vertalingen verwaarloosd, zoals het geval is bij de naam 'Job'.¹⁵ Een grootser opgezet onderzoek zou, naar alle waarschijnlijkheid, aantonen dat de Statenvertalers - zoals ook op exegetisch gebied het geval is - tamelijk eclectisch van regels gebruik hebben gemaakt. De Authorized Version is voor hen een belangrijke leidraad, terwijl ook veelvuldig de oudere Nederlandse vertalingen geraadpleegd worden. Uit de manuscripten van de vertalers valt deze houding te distilleren.

Wat te doen in de toekomst?

Bij een nieuwe bijbelvertaling zal men zich moeten afvragen of men de traditie wil blijven volgen, zoals zich die heden ten dage manifesteert in met name de Willibrordvertaling en de Groot Nieuws Bijbel. Of benut men de kans om een meer hebraïserende transcriptie in te voeren? Moderne Duitse vertalingen als bijv. Die Gute Nachricht (1982)¹⁶ - zich evenwel baserend op een omvangrijkere hebraïserende tendens - gebruiken de transcriptie 'Ijob' voor wat in het Nederlands normaliter met 'Job' wordt weergegeven. Met o.a. 'aus Schuach' voor wat in de Statenvertaling met 'Suhiter' wordt aangeduid, staat deze vertaling ook dicht bij het Hebreeuws.

Binnen het kader van deze korte bijdrage kon slechts ingegaan worden op enkele aspecten van de transcriptie van eigennamen. De problemen rond transcriptie van *teth* en *thav* werden niet ter sprake gebracht. Aan de orde kwam nauwelijks de transcriptie van de vocalisatie. Ik hoop u evenwel een eerste blik op de problematiek verschaft te hebben.

NOTEN

1. Dit artikel is een grondig gewijzigde versie van een voordracht voor de studiedag van de 'Vereniging tot bevordering van kennis van Hebreeuws' over transcriptie, gehouden te Amsterdam 1 december 1993. De voordracht droeg de titel 'Transcriptie van Hebreeuwse eigennamen in de Statenvertaling. Voorbeelden van 'eigen-aardige' transcriptie van eigennamen in de Statenbijbel van 1637 met enkele verwijzingen naar de English Authorized Version of King James Version (1611)'. In de oorspronkelijke versie werden meer technische details ter sprake gebracht.
2. Hebraïci hanteren gewoonlijk de term transcriptie, terwijl andere filologen veelal de striktere term transliteratie gebruiken.
3. Voor volledige bibliografische gegevens zie de literatuurlijst. Een eerste editie verscheen in 1968. Terwijl in de tweede uitgave (1976) naast de zogenaamde algemene en nieuwe spelling van de namen de transcripties van de Statenvertaling en de Nieuwe Vertaling (NBG-1951) waren opgenomen, ontbreken beide laatste in de nieuwe editie.
4. De eerste *totum*-editie van de Willibrordvertaling verscheen in 1975. De Groot Nieuws Bijbel (GNB) zag voor het eerst het licht in maart 1983 en werd een absolute topper bij de boekverkoop.
5. Het tijdschrift *Ter Herkenning*. Tijdschrift voor christenen en joden, uitgegeven door Boekencentrum b.v. te Zoetermeer, poogt de transcriptie van Hebreeuwse woorden en begrippen - waaronder eigennamen - te hanteren volgens ontwerp van Dr. W. Zuidema, gepubliceerd in zijn boek *Gods partner. Ontmoeting met het jodendom*. Baarn, Ten Have, 1977, p. 281-289. Het boek beleefde vele herdrukken.
6. Bogerman was voorzitter van de vertaalcommissie voor het oude testament.
7. Ms. 10 C 'De eerste Oversetting en annotatiën over de Spreucken, door Bucerus, waarachter verscheidene Indices verborum, phraseologiarum, vocum Hebraicarum etc. ordine alphabetico.' (Cf. H. Q. Janssen, *Catalogus van het Oud Synodaal Archief*. 's-Gravenhage 1878, p. 29.) Merkwaardigerwijs bevat het tweede gedeelte allerlei opmerkingen die de Statenvertalers gemakkelijk in een grammatica of lexicon konden vinden. Voor de lijst met de termen voor leeuwen zie 465 R^o onder de titel 'Leonum nomina'. Een geheel afzonderlijk probleem is wat men tot de (Hebreeuwse) eigennaam rekent of wat nog vertaalbaar is. Zie bijv. Jozua 15:3 in de King James Version (KJ): 'And it went out to the south side up to Maaleh-acrabbim, and passed along to Zin, and ascended up on the south side unto Kadesh-barnea, and passed along to Hezron, and went up to Adar, and fetched a compass to Karkaa.' De SV vertaalt daarentegen het eerste gedeelte van het 'Maaleh-acrabbim' met 'den opgang van Akrabbim': 'En gaat uit naar het zuiden tot den opgang van Akrabbim, en gaat door naar Zin, en gaat op van het zuiden naar Kades-Barnea, en gaat door naar Hezron, en gaat op naar Adar, en gaat om Karkaa;' (KJ) heeft dus *ma'aleh* niet vertaald, terwijl de SV dat wel doet.
8. Junius was de vader van de voor neerlandici en filologen op het gebied van de germanistiek nog beroemdere Franciscus Junius de jongere (1589-1677), fameus vanwege zijn uitgave van de Gothische Codex van Ulfilas.
9. Een ander interessant fenomeen is de verbuiging van verlatinisering van Hebreeuwse eigennamen, zoals bijv. Genesis 4:6: 'Tum dixit Jehova Kajino, ...' en Genesis 4:8: 'Pöst colloquebatur Kajin cum Hebelo fratre suo: ...' Zoals ondermeer uit deze tekst blijkt, gaven Tremellius & Junius het tetragrammaton - onterecht, maar in die periode niet uitzonderlijk - met 'Jehova' weer.
10. Het 'Hadoditer' van de SV is gebaseerd op een andere tekstlezing en/of harmonisering met 2 Samuël 23:24. De kanttekeningen leggen daar geen verantwoording van af. Zie voor dit probleem de *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. In dit vers zijn nog andere transcriptieproblemen aanwezig die ons in het kader van deze korte bijdrage te ver gaan. Dit blijkt o.a. uit de GNB 'Cheles uit Bet-Pelet' naar 2 Samuël 23:26.

11. Biblia Veteris ac Novi Testamenti, summa fide ac studio singulari, cum aliorum doctissimorum interpretum, tum verò in primis S. Pagnini ac Fr. Vatabli opera ita ex Hebraeis Graecisque fontibus expressa, & latinitate donata, veterum insuper codicum aliquot collatione emendata, ut nihil relictum sit quod à pio & Sacrae lectionis studioso desiderari posse videatur. Accesserunt ultra aliorum editiones, Argumenta, commodiùs brevitate singulis capitibus praefixa. Item Luculenta atque utiliss. Hebraeorum, Graecorum, Latinorum nominum, virorum, mulierum, populorum, urbium, caeterorumque locorum quae in Biblijs passim leguntur, interpretatio. Basileae Per Thomam Guarinum, 1564. [De Latijnse benaming voor François Vatable is Franciscus Vatablus.] De editie wordt niet vermeld in Darlow & Moule (bibliografie van bijbel-edities); Prijs (bibliografie van Hebreeuwse drukken uit Bazel) maakt evenmin melding van deze editie, daar slechts sporadisch Hebreeuwse druk voorkomt; Pettigrew (catalogus van de bibliotheek van de hertog van Sussex), nr. 119 ('This is a scarce edition.').; H. M. Adams, Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501-1600 in Cambridge libraries. Cambridge 1967, nr. 1064. De editie komt voor in de veilingcatalogi van o.a. Josephus Justus Scaliger (p. [53] in 'Appendix') en Johannes Bogerman (3,8). M.a.w. de voorzitter van de oudtestamentische vertaalcommissie beschikte over deze curieuze editie.
12. Zo in 2:11: 'alelEliphaz Themanites, & Bildad *sffjin*Suchethhites & tsadeSophar Naamathites.' Zie ook 42:7,9. Bij de namen van de dochters van Job komt slechts één voor verduidelijking in aanmerking; cf. 42:14: 'Vocavit autem nomen unius Iemimáh, nomen vero secundae Cetsadesiayináh, & nomen tertius Céren-haphúch.' Zie ook 32:2: 'Et exarsit furor alelElíhú filij Barachalefél Buzitae, de familia Ram, ...'
13. Voor het verschil tussen het 'Haroriter' van de Deux-Aes en het 'Hadoditer' van de SV zie noot 10.
14. In de 'moderne' Keur-bijbeledities vindt men niet 'Suhiter' etc. (de versie van de eerste editie van 1637 en van de gecorrigeerde uitgave van 1657), maar 'Suhiet' etc. [In de Keur-editie van Den Hertog (Utrecht 1980) staat in Job 2:11 abusievelijk 'Suthiet'.]
15. Zie o.a. Job 1:1; 2:11; 42:9; 42:14. Dat de vertalingen dicht bij elkaar staan blijkt ondermeer uit het volgende:
EAV: 'And he called the name of the first, Jemima; and the name of the second, Kezia; and the name of the third, Keren-happuch.'
SV [1637 / 1657]: 'Ende hy noemde den naem der eerster Jemima / ende den naem der tweeder Kezia / ende den naem der derder Keren-happuch.'
16. Boven het boek Job staat als titel: 'DAS BUCH IJOB (HIOB, JOB)'.

Literatuurlijst:

- Lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen. Opgesteld in opdracht van de Katholieke Bijbelstichting en van het Nederlands Bijbelgenootschap. [Amsterdam, Uitgave NBG, 1968.]
- Lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen. Opgesteld [door A. W. G. Jaakke e.a.] in opdracht van de Katholieke Bijbelstichting en van het Nederlands Bijbelgenootschap. Tweede, herziene editie. Uitgave NBG, augustus 1976.
- Bijbelse namen. Lijst van bijbelse persoons- en plaatsnamen. [Opgesteld door de Katholieke Bijbelstichting en het Nederlands Bijbelgenootschap.] 5e druk. Haarlem / Brussel, Nederlands Bijbelgenootschap / Belgisch Bijbelgenootschap, 1988.
- Emile G. L. Schrijver, De transcriptie van Hebreeuws en Jiddisch in Nederlandse bibliotheken, in Alef Beet. Tijdschrift van de Vereniging tot bevordering van kennis van Hebreeuws. 2 (1992/2) 11-14.
- Emile G. Schrijver, Nog eens: de transcriptie van Hebreeuws, maar nu niet in bibliotheken, in Alef Beet. Tijdschrift van de Vereniging tot bevordering van kennis van Hebreeuws. 3 (1993/1) 17-20.

C. M. L. Verdegaal is docent exegese oude testament en tevens docent voor jodendom en islam aan de Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg, Faculteit Educatieve Opleidingen. Hij is tevens redactiesecretaris van Ter Herkenning. Voorts werkt hij als hebraïcus mee aan het project Nieuwe Bijbelvertaling.

Liber Iob, Hebraicè אִיּוֹב

Huius historiae Iob, meminit Ezech. cap. 14. b. 14. In verbis, Et si fuerint tres viri illi in medio eius, Noë, Daniel, & Iob, ipsi iustitiam suam liberabunt animam suam, dixit Dominus Iehonah. Meminit & Iac. cap. 5. c. 11. Tolerantiam Iob audisti. Hoc ideo diximus ne quis cum veteribus Hebraeis dicat Iob nunquam fuisse: qui a recentioribus Hebraeis, & illis quidem doctissimis reprehenduntur.

NOVA EX HEBRAEO TRALATIO.

CAPVT I.

1. Sanctus Iob. 2. Liberi eius & possessio. 3. Iob post cunctas curas liberatus, sanctificandus. 4. Satan in malis elicitur Dei. 5. Iob coram Iehoua. 6. Satan ex natura. 7. Benedictio Dei. 8. Satan sine permissu Dei non potest nocere ipsi Iob. 9. Iobis & asinae Iob rapiuntur a Sabaeis. 10. Quia Iob fuerat iustus a Deo. 11. Camelos ipsius abigunt Ghaldei. 12. Liberi eius ducuntur in captiuitatem. 13. Fidelis & patientia Iob in aduersis.

IN fuit in terra *us*,
 Iob nomen eius: eratq;
 vir ille perfectus & rectus,
 ac timens Deum, recedens
 a malo.

Nati sunt autem ei septem
 filij & tres filiae.

Et fuit peculium eius
 septem millia ouium, & tria millia camelorum,
 quingenta quoque iuga bouum, ac quingentae
 asinae, & familia multa valde: eratque vir ille
 maximus omnium Orientalium.

Ibant autem filij eius, & faciebant conuiuia
 in domo cuiusque die suo: mittebantq; & voca-
 bant tres sorores suas, vt comederent & bibe-
 rent secum.

Quumque in orbem transissent dies conui-
 uij, mittebat Iob, & sanctificabat eos surge-
 batque summo mane, & offerebat holocausta

do in terra, & a deambulando in ea.

Dixit autem Iehouah ad Satan, Apposui illi
 ne cor tuum ad feruum meum Iob, quod non
 sit similis illi in terra, vir perfectus, ac rectus, et
 timens Deum, & recedens a malo?

Respondens autem Satan Iehouae, dixit, An
 gratis timeret Iob Deum?

Nonne tu vallasti eum, & domum eius, ac
 quicquid illius est per circuitum? operi ma-
 num eius benedixisti, & possessio eius cre-
 uit in terra.

Verum mitte nunc matrem tuam, & tanges
 quicquid eius est, nisi in faciem tuam maledic-
 xerit tibi.

Dixit itaq; Iehouah ad Satan, En quicquid
 eius est, in manu tua est, tantum in eum ne ini-
 cias manum tuam. Et exiuit Satan a conspectu
 Iehouae.

Die autem quadam filij eius & filiae eius co-
 medebant & bibeant vinum in domo fratris
 sui primogeniti.

Venitque nuntius ad Iob, ac dixit, Boes
 arabant, & asinae pascebantur in locis suis:

Irruerunt autem Sabaei, ac ruperunt eos, pue-
 rosque percusserunt acie gladij, & euasi tantum
 ego solus vt renuntiarem tibi.

Job 1:1-5 en 1:8-15 uit de Latijnse Bijbelvertaling van Sanctes Pagninus / Franciscus Vatablus, gedrukt in Bazel in 1564. In of vóór de namen Us (vers 1), Iob [Job] (verzen 1, 5, 8, 9 en 14) en Sabaei [Sabeeërs] (vers 15) treft men bij 'onduidelijke' transcriptie de betreffende Hebreeuwse letter(s) aan.

Voetnoten en verklarende woordenlijsten

Jill Smith

Dit artikel voegt enkele overwegingen samen over het samenstellen van voetnoten en verklarende woordenlijsten, die gebaseerd zijn op ervaringen van vertaalteams in Oost-Afrika. De auteur Jill Smith werkt voor de Wereldbond van Bijbelgenootschappen als vertaaladviseur in Nairobi (Kenia).

Het gebruik van voetnoten in nieuwe vertalingen varieert van geen enkele voetnoot tot een vrijwel totale ontsluiting via voetnoten, zoals in de Franse vertaling in omgangstaal. Sommige vertalers vinden het opnemen van verklarende noten niet nuttig voor lezers, die niet gewend zijn hun weg te vinden via noten of die er moeite mee hebben om een noot te verbinden met het desbetreffende tekstgedeelte. Andere vertalers, in het bijzonder de wetenschappelijke vertalers die meewerken aan interconfessionele projecten, willen juist zoveel mogelijk noten toevoegen aan hun nieuwe vertaling.

De eerste benadering kan resulteren in een zoveel mogelijk weglaten van noten. Noten, die voor sommige lezers wellicht best nuttig zouden zijn geweest. In dat geval vinden de lezers die ervan gebruik zouden maken, de toegevoegde informatie niet. Daar staat tegenover dat diegenen, die deze informatie niet op prijs stellen, er ook niet door in verwarring kunnen worden gebracht. De tweede benadering kan resulteren in een opeenstapeling van allerlei soorten noten. En hoewel voor sommige lezers het merendeel van deze noten relevant en interessant zal zijn, kunnen er toch nog noten ontbreken die van primair belang zijn voor het betreffende bijbelgedeelte.

Op welke gronden moeten vertalers en vertaaladviseurs beslissen welke voetnoten van belang zijn voor de vertaling die zij maken van het nieuwe testament of de complete bijbel? Ik bedoel dan noten betreffende de tekst, geen tekstverwijzingen die soms ook als voetnoten op de pagina staan en die doorgaans in hun geheel of gedeeltelijk worden aangeboden als een standaardpakket. En hoewel ik het voornamelijk over de vertaling van het nieuwe testament en de bijbel heb, moeten we ook de problematiek ten aanzien van vertalingen van bijbelgedeelten in de gaten houden. Als bijvoorbeeld in een noot de betekenis van een naam wordt gegeven, zoals bijvoorbeeld van Matteüs, dan is die noot zowel in een uitgave van het bijbelgedeelte Matteüs als in een uitgave van het nieuwe testament noodzakelijk.

Categorieën voetnoten

Er bestaan diverse categorieën voetnoten die vertalers kunnen hanteren. Het is wenselijk dat ze de voetnoten opstellen terwijl ze nog aan de tekst werken. Dat verdient verreweg de voorkeur boven het samenstellen van het voetnotenapparaat als de voorbereidingen voor het drukproces al op gang zijn gekomen. De voetnoten zullen zorgvuldiger worden uitgewerkt als de vertaler nog in een vroeg stadium van het schrijfproces verkeert. Sommige vertalers, wellicht ten einde raad, nemen achteraf het complete voetnotenapparaat van een bestaande Engelse of Franse vertaling over. Anderen zien kans een verzameling voetnoten samen te stellen die weliswaar relevant is, maar die minder veelomvattend en nuttig is dan een verzameling noten die tijdens het schrijfproces is opgesteld. Later komen we nog terug op vertalers die er de voorkeur aan geven geen voetnoten op te nemen.

We kunnen niet de voetnoten in beschouwing nemen zonder ook naar de verklarende woordenlijst te kijken. Het is niet absoluut noodzakelijk om een verklarende woordenlijst op te nemen in een bijbel of nieuw testament. Maar de meeste vertalers hebben vanaf het begin wel de intentie om zo'n lijst op te nemen: het is heden ten dage zeer ongebruikelijk om een bijbelvertaling te maken die geen verklarende woordenlijst bevat. Een belangrijk vraagstuk in vertaalteams is dan ook, welke informatie in de voetnoot en welke informatie in de verklarende woordenlijst thuishoort. Dit onderscheid is van belang om te komen tot een pakket aanvullend materiaal dat relevant is en de lezer van dienst kan zijn.

**Wat in noten en
wat in de
woordenlijst?**

De volgende criteria ter onderscheiding zijn redelijk aanvaardbaar:

1. In voetnoten worden verklaringen gegeven bij tekstonderdelen die slechts zelden of eenmalig voorkomen en die een verklaring op dezelfde pagina behoeven: bijvoorbeeld noten bij namen in Genesis, die de begrijpelijkheid van de tekst kunnen bevorderen.

2. In een verklarende woordenlijst wordt ingegaan op vaker voorkomende woorden, namen en culturele en historische begrippen. Zonder deze eenmalige toelichting zouden ze onnodig herhaald moeten worden in het notenapparaat. (Dit kan ook gelden voor begrippen die slechts zelden voorkomen maar waarvoor een gedetailleerde uitleg nodig is, zoals voor 'Sadduceeën'.)

Andere specifieke onderwerpen voor een voetnoot zijn: tekstvarianten (als de vertaler het belangrijk vindt deze te vermelden), weglatingen en toevoegingen; cultuuruitingen (als de vertaler aan een literaire vertaling wil vasthouden maar door middel van een voetnoot wil verwijzen naar een cultureel equivalent); verwijzingen tussen voetnoten naar gelijke of verwante uitdrukkingen (in hetzelfde of in verschillende bijbelboeken) en tenslotte dialectvarianten die soms van belang zijn in bijbelvertalingen waarin verschillende dialecten gecombineerd worden.

**Noten bij één
vertaling**

Het belangrijkste dat de vertalers voor ogen moeten houden is misschien wel om bij het maken van voetnoten zo dicht mogelijk te blijven bij de eisen die hún vertaling aan het notenapparaat stelt. Zij zijn niet verplicht om alle noten op te nemen die in standaardvertalingen voorkomen, hoe gezaghebbend die vertalingen ook mogen zijn. Het is goed als zij in hun eigen vertaling ook voetnoten opnemen die niet voorkomen in vertalingen die hen als basis dienen.

Veel vertalers lopen tegen dergelijke vragen op. De vertaalconsulent of -adviseur die een project begeleidt, zal de vertalers meestal adviseren welke noten zij moeten opnemen en hen helpen uitzoeken welke zij reeds hebben opgenomen. Terwijl zij hiermee bezig zijn is het van groot belang dat zij de frequentie van en de wederzijdse relatie tussen voetnoten in de gaten houden en ook mogelijke (en onnodige) overlappingen of herhalingen van voetnoten en verklaringen van woorden.

De vertaler zal hierbij uiteraard zijn basis- en modelvertalingen uitgebreid raadplegen om een idee te krijgen van relevante en nuttige voetnoten; hij moet alleen wel selectief zijn bij het opnemen ervan. Datzelfde geldt voor het maken van de verklarende woordenlijst. De vertaler zal meestal een basis leggen met

---

**Mogelijke
categorieën
noten**

de woordenlijst van de Good News Bible en/of de Français Courant. Deze lijst zal in het algemeen van toepassing zijn. De vertaler zal vervolgens voor zijn eigen vertaling termen toevoegen en termen weglaten die weliswaar nodig zijn voor de Engelse of Franse vertaling maar niet voor de zijne. (De grootste ramp ten aanzien van het maken van een verklarende woordenlijst is, als de schrijver er veel te laat aan begint en dan maar in zijn geheel de woordenlijst van de Good News Bible of de Français Courant vertaalt, zonder de lijst te relateren aan zijn eigen vertaling.) Net als voor voetnoten geldt ook voor de woordenlijst dat deze het beste gemaakt kan worden al werkende aan de vertaling.

In de twee delen van *Marginal Notes* (1980), die gebaseerd zijn op de tekst van de Good News Bible, geeft dr. Robert Bratcher enkele mogelijke categorieën van noten aan:

1. Tekstueel
2. Vertaaltechnisch
3. Taalkundig
4. Cultuur
5. Personen
6. Historische gebeurtenissen
7. Geografische plaatsen
8. Data
9. Tekstverwijzingen

In nieuwe bijbelvertalingen in Afrika komen noten uit de categorieën 1, 2, 3 en 9 het meest voor. Noten uit de andere categorieën worden, afhankelijk van de lengte, vaak in de verklarende woordenlijst geplaatst. Zoals Bratcher in zijn voorwoord al noemt, komen in de Good News Bible veel noten, met name uit de categorieën 1 en 2, nauwelijks voor. Het zou heel nuttig kunnen zijn als *Marginal Notes* meer bekendheid zou hebben in vertalerskringen. Vooropgesteld dan, dat vertaaldeskundigen en -adviseurs in staat zijn om te adviseren bij het vaststellen van de verschillen tussen de woordenlijsten en de Good News Bible en ook advies kunnen geven over de geschiktheid van noten voor de desbetreffende vertaling.

Het zou ook goed zijn om in toekomstige edities van *Marginal Notes* duidelijk te maken, dat kanttekeningen niet altijd 'voetnoten' zijn. Dit is een onder vertalers vaak voorkomend misverstand. Alleen al op de eerste twee pagina's van het deel over het nieuwe testament staan zes sleutelbegrippen - Messias, hogepriester, wetgeleerde, koninkrijk der hemelen, Farizeeën en Saducceëën - die gewoonlijk te vinden zouden zijn in een verklarende woordenlijst. En de toegevoegde verwijzingen en terugverwijzingen geven de indruk, dat deze gegevens bij iedere gelegenheid zouden moeten terugkeren. Toch is deze methode minder omvangrijk dan de methode die voor de *Français Courant* werd gehanteerd, waarbij voor veel sleutelbegrippen die zijn opgenomen in de voetnoten ook nog eens verwezen wordt naar de verklarende woordenlijst. Vertalers die besluiten om een dergelijk systeem te hanteren, hebben veel kans dat zij zullen worden bedolven onder voetnoten waarvan er veel nodig noch nuttig zijn.

Twijfelachtige voetnoten

Als vertalers niet zorgvuldig te werk gaan, is het mogelijk dat suggesties voor voetnoten - of ze nu aangedragen worden door een boek als *Marginal Notes* of door een bestaande bijbelvertaling - uiteindelijk de aard van de vertaling beïnvloeden. Veel vertalers hebben niet veel leiding nodig, maar veel anderen ook weer wel. Een voorstel voor een voetnoot bij een metaforische uitdrukking bijvoorbeeld kan de vertaler doen besluiten om een letterlijke vertaling te geven en de betekenis in de voetnoot weer te geven. Zo worden er voorstellen voor noten gedaan voor bijvoorbeeld de 'rechterhand' en 'voetenbank' in Matteüs 22:44 (Good News Bible 'rechterzijde' en 'onder uw voeten') met de daarbijbehorende uitleg, respectievelijk 'de plaats van eer en gezag' en 'een beeld van overwinning en vernedering'. Of dergelijke noten nodig en nuttig zijn hangt af van de mogelijkheden van de taal en hoe daarin in het algemeen met dergelijke metaforen wordt omgegaan. Als beelden letterlijk worden vertaald, mag ervan worden uitgegaan dat dit zin heeft in de taal van de vertaler. In andere gevallen moet het uitgangspunt van betekenisvol vertalen worden toegepast: de betekenis wordt duidelijk gemaakt in de tekst zelf. Het blijft wel de vraag of we elke beeldende uitdrukking die naar de vorm vertaald is, van een voetnoot moeten voorzien en zo niet, hoe we de uitdrukkingen die in aanmerking komen voor een uitleg dan moeten selecteren.

Dergelijke vragen dienen zich ook aan bij teksten die niet zozeer beeldend zijn, maar die van oudsher op een bepaalde, formeel-equivalente wijze zijn vertaald en waarvan vertalers het jammer zouden vinden als deze vorm bij een andere manier van vertalen verloren zou gaan. Zij vinden dat ze, als ze dergelijke tekstgedeelten veranderen, op zijn minst beschuldigd zullen worden van het 'weglaten' van bekende verzen of uitdrukkingen of beticht zouden worden van het geven van een 'andere betekenis' of zelfs van het 'veranderen van de bijbel'. In het ergste geval zal hierdoor de vertaling verworpen worden. Om dit te voorkomen voorzien vertalers de pagina's rijkelijk van voetnoten met de traditionele vertaling van uitdrukkingen, zinnen en zelfs van hele verzen die ze eigenlijk heel mooi gereconstrueerd hebben en waarvan de betekenis duidelijk is. Dergelijke noten stellen de hele achtergrond van het vertaalproject ter discussie. Wellicht hebben de vertalers niet helemaal begrepen waar ze aan begonnen zijn; of is er te weinig begrip voor de aard en het doel van het nieuwe vertaalproject onder meelezers of onder een bredere groep medewerkers.

Helemaal geen voetnoten

Het tegenovergestelde van vertalers die een uitputtend notenapparaat noodzakelijk vinden, zijn de vertalers die er de voorkeur aan geven helemaal geen voetnoten op te nemen. Zij hebben daar gegronde redenen voor, het is meestal niet zo dat ze er aan het einde van het project pas achter komen dat ze ze hebben weggelaten. Een van de redenen is, dat hun lezers niet gewend zijn aan notenmateriaal en dat slechts een enkeling het zal gebruiken. Zeer goede redenen voor deze benadering zijn er, als er een vertaling wordt gemaakt voor moslim-gebieden. Vertalers in Soedan bijvoorbeeld weten dat bijbelvertalingen zeer nauwkeurig worden onderzocht door diverse groeperingen binnen de moslimgemeenschap. Zo kunnen noten die op tekstvarianten wijzen als munitie dienen voor diegenen die de betrouwbaarheid van de bijbel in diskrediet willen brengen. Om die redenen willen vertalers zelfs niet wijzen op verzen die van

---

oudsher tussen vierkante haken staan, hoewel het een uitgangspunt van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen is om dergelijke passages aan te geven met een algemene noot of voetnoot.

Desondanks raken zelfs in dergelijke situaties vertalers ervan overtuigd, dat sommige noten wél veilig kunnen worden opgenomen. Bijvoorbeeld noten met de betekenis van namen en woordspelingen die wezenlijk zijn voor het begrijpen van de tekst, zoals in Genesis en in sommige delen van de evangeliën. Andere voorbeelden zijn: het geven van uitleg bij voorwerpen als 'gebedsriemen' in Matteüs 23:5, waar geen culturele equivalenten voor bestaan. Maar ook culturele verschillen moeten worden verklaard, en dialectvarianten als deze van belang zijn. Toch valt er weinig eer aan te behalen om vertalers te overtuigen van de noodzaak van het opnemen van tekstvarianten in een noot, als er een kans bestaat of zelfs de ervaring leert dat een vertaling met dergelijke noten minder goed wordt ontvangen.

De verklarende woordenlijst

De voetnoten die opgenomen zijn in een bestaande vertaling zijn vaak een goed en wezenlijk uitgangspunt voor het notenapparaat in een nieuwe vertaling, op voorwaarde dat de vertalers voldoende 'kieskeurig' zijn. Op dezelfde wijze kan een verklarende woordenlijst van een bestaande vertaling, zoals de woordenlijst in de Good News Bible, als uitgangspunt dienen voor de vertaler die er voor zijn eigen vertaling een moet maken. Maar ook voor de woordenlijst moet hij selectief te werk gaan. Een voorafgaande bestudering van zo'n woordenlijst zal misschien bevestigen, dat minstens de helft van alle termen en namen zeer toepasselijk is voor de nieuwe vertaling, hetgeen ook geldt voor de historische of beschrijvende noten. Er valt, in welke taal dan ook, gewoonweg niets aan toe te voegen of te veranderen. Het enige dat de vertaler moet doen is die woorden en namen opnemen die hij in zijn eigen vertaling gebruikt, ze vertalen en ze in alfabetische volgorde plaatsen.

De rest van de woordenlijst van de bestaande vertaling zal de vertaler om minstens twee redenen niet overnemen: deze woorden behoeven wellicht geen uitleg omdat zij in de betreffende taal al voldoende bekend zijn. Een andere mogelijkheid is dat begrippen die in de Franse en Engelse vertaling voorkomen, niet als zodanig te definiëren zijn in de nieuwe vertaling. Het woord 'paradijs' bijvoorbeeld, komt in de meeste verklarende woordenlijsten van bestaande vertalingen voor, maar in nieuwe vertalingen wordt vaak vertaald met 'hemel' of 'daar waar God is'. Een ander voorbeeld is het woord 'amen': als het in de nieuwe vertaling vertaald is met zoiets als 'zo moge het zijn', dan is het woord 'amen' in de verklarende woordenlijst alleen maar misleidend. Het getuigt ook van onzorgvuldigheid van de vertaler, als in de woordenlijst een woord voorkomt dat in de vertaling zelf helemaal niet voorkomt.

Daarom moet er met het samenstellen van een verklarende woordenlijst in een betrekkelijk vroeg stadium van het vertaalproces worden begonnen. De vertalers moeten voldoende tijd hebben om te controleren wat ze willen opnemen in de woordenlijst. Komen de woorden wel in hun vertaling voor? En zo ja, worden ze op dezelfde wijze gespeld? Van even groot belang is het om die woorden te selecteren die verklaring behoeven - omdat de betreffende taal daar aanleiding toe geeft - maar die niet opgenomen zijn in woordenlijsten van bestaande

---

---

vertalingen. Misschien moet er achtergrondinformatie gegeven worden bij het woord 'heilig', bijvoorbeeld, of bij een cultuurhistorisch begrip, of moet er een uitleg komen voor woorden als 'besnijdenis' of 'zalving'. Dit zijn willekeurige voorbeelden gekozen uit een groot aantal verklarende woordenlijsten in nieuwe vertalingen. Ze dienen alleen als middel om te benadrukken dat een doeltreffende verklarende woordenlijst niet haastig kan worden samengesteld. Sommige vertalers zullen dit proces vanaf het begin integreren in het vertaalproces en het als een uitdaging zien de kwaliteit van het notenapparaat te laten evenaren met de kwaliteit van hun vertaling. Anderen hebben mogelijk veel bemoediging nodig om een begin te maken met de verklarende woordenlijst en om methoden van samenstelling te hanteren waarmee ze ervan op aan kunnen, dat de lijst een nuttige aanvulling zal zijn op hun vertaling.

Er moet ook tijd uitgetrokken worden om de verklarende woordenlijst te vergelijken met de voetnoten, om er zeker van te zijn dat de toelichtingen logisch zijn en op de juiste plaats staan. Als in een noot het begrip 'mosterdzaad' wordt uitgelegd (bijvoorbeeld eenmaal in ieder evangelie waarin het voorkomt), dan moet het begrip ook in de verklarende woordenlijst voorkomen, enz. Deze manier van kruiscontrole en vergelijking kan ook zeer nuttig zijn bij het in harmonie brengen van de grote lijnen in de vertaalde tekst en tussen tekst en notenapparaat; daarnaast kan het op zich een fascinerende bezigheid zijn.

Dit artikel is overgenomen uit *The Bible Translator* van oktober 1991 (nr. 42/4), p. 414-420). Oorspronkelijke titel: 'Footnotes and Glossaries'. Vertaling: M.G. Kronemeijer.
